

**PATRONA İSYÂNI KRONİK YAZARLARINDAN
'ABDÎ VE
DESTÂRÎ SÂLİH'İN KİMLİKLERİNE IŞIK TUTAN
İKİ ÖNEMLİ BELGE**

**TWO IMPORTANTES DOCUMENTS THAT SHED LIGHT
ON THE IDENTITIES OF ABDÎ AND DESTARÎ SALİH, THE
AUTHORS OF CHRONICLES OF REBELLION OF
PATRONA**

Hakan YILMAZ*

Özet

1730 Patrona İsyanı'nın bilinmeyen yönlerinin çözümünde kısa kronikler Arşiv belgelerine eşdeğer bir öneme sahiptir. Bunların bilinen en eski iki örneği, 'Abdî Târîhi ve Destârî Sâlih Târîhi adlarıyla tanınan iki monografiden ibârettir. Şu kadar var ki, neşirlerinin üzerinden çok uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen her iki eserin de yazarlarının bugüne kadar kim oldukları tespit edilememiştir.

Bu makalede Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde tespit ettiğimiz, 'Abdî ve Destârî Sâlih'in kalemlerinden çıkmış iki önemli belgeye dayanılarak, her iki müverrihin bilinmeyen tarihî kimlikleri ve biyografileri aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Patrona Halil, Abdî, Destârî Sâlih, isyan, kısa kronikler.

Abstract

Short chronicles have the same importance as archival documents in sorting out the unknown features of the rebellion of Patrona Halil. The oldest two of them are Abdî Tarihi ve Destârî Sâlih Tarihi, written in the form of monography. Although a long time had passed after their publishings, their authors have not been able to be identified until today.

This study aims to shed light on historical identities of both authors and their biographies, by resting on two important documents identified by us in the Topkapı Palace Museum.

Key Words: Patrona Halil, Abdî, Destarî Salih, rebellion, short chronicles.

*Araştırmacı-Yazar & Yeniçağ Tarihi Uzmanı, hakanyilmaz.makale-iletisim@hotmail.com

Giriş

Literatürde Osmanlı modernleşmesinin ilk adımlarının atıldığı dönem olarak kabul edilen ve Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadâret zamânı boyunca devâm eden 1718-1730 yılları arasındaki siyâsî ve sosyo-kültürel gelişmeler, farklı çevrelerin ortak ya da bağımsız tepkilerinin açık bir yansıması olarak, 28 Eylül 1730 günü vukû bulan kanlı bir isyanla sonuçlanmış; sadrâzam ve yakın çevresinin idâmlarına sebep olan bu isyan Osmanlı tarihinin en büyük ayaklanmalarından biri olarak tarihteki yerini almıştır.

İsyânın sebep ve sonuçlarıyla birlikte doğru tasvir edilmesini sağlayacak en güvenilir materyal olan resmî kayıt, belge ve yazışmalar kadar; sürece tanıklık etmiş birinci derece görgü tanıkları tarafından yazılmış kısa kronikler de, ayaklanmanın bilinmeyen yönlerini aydınlatma konusunda önem ve değerini hâlâ korumaktadır. Osmanlı kaynakları arasında Patrona Vak'ası üzerine yazılmış özel eserlerin en eski ve en tanınmış iki örneği; daha çok 'Abdî Târîhi ismiyle şöhet bulan *Târîh-i Sultân Maḥmūd Ḥān ibn Sultân Muştafâ Ḥān* adlı kısa kronik¹ ve Sultan I. Mahmud dönemi şâir ve ulemâsından Selâhaddîn Salâhî'nin temize çektiği, III. Ahmed'in destârcısı Sâlih Efendi'ye âit müsvedde metinlerin birleştirilip genişletilmesiyle yazılmış olan *Vak'a-i İbret-nümâ* adlı muhtasar derlemedir². Neşirlerinin üzerinden yarım asrı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen, Patrona İsyanı ile ilgili tanınmış en eski iki çağdaş kroniğin müellifleri olan 'Abdî ve Destârî Sâlih'in kimlikleri bugüne kadar tespit edilememiş³; bu yüzden hayat

¹Bugüne kadar isyanla ilgili çalışmaların hemen hepsinde kaynak olarak kullanılan bu kroniğin, Süleymâniye Ktp. Es'ad Efendi, nr.: 2153 ve Millet Ktp. Ali Emîrî, Tarih, nr.: 409'da kayıtlı iki nüshasının varlığı bilinmektedir. Kronik yetmiş beş yıl önce Faik Reşit Unat tarafından neşredilmiştir: *1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser: Abdî Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1943.

² Millet Ktp. Ali Emîrî, Tarih, nr.: 451; Süleymâniye Ktp. Reşid Efendi, nr.: 621; İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Ktp. Şevket Rado, nr.: 231. Eserin metni elli altı yıl önce, ilk iki nüshadan yararlanılarak transkripsiyona aktarılmıştır: Bekir Sıtkı Baykal, *Destârî Sâlih Tarihi: Patrona Halil Ayaklanması hakkında bir kaynak*, AÜ DTCF Yayınları, Ankara 1962.

³ Abdî'nin eserini neşre hazırlayan Faik Reşit Unat, hazırladığı neşrin Önsöz'ünde: "Eserini neşrettiğimiz Abdî Efendi'nin kim olduğunu kesin olarak tesbit etmek, biyografisi hakkında sarîh malûmat bulmak kabil olamamıştır." demiş ve eserinin başında şiir yazdığını, edebiyatı sevdiğini ve esnâf-ı târihten olduğunu belirten müellifin, Şuarâ tezkirelerinde adı geçen Abdî'lerden hangisi olduğunun anlaşlamadığına dikkati çekmiştir (Unat, a.g.e., Önsöz, s. IX). Ona göre müellifin; "Mahmud I, Mustafa III. devirlerinde 1753-55, 1757-58 ve 1763-64 yıllarında üç def'a reisülküttap olan, Damad İbrahim Paşa'nın mühürdarı ve devrinin tanınmış şairlerinden Abdî Efendi olması da ihtimal dışında sayılamaz." (Unat, a.g.e., Önsöz, s. IX, dipnot: 2). Aynı şekilde Destârî Sâlih'in kroniğini transkribe eden Bekir Sıtkı Baykal da, neşre yazdığı Önsöz'ün son kısmında: "Gerek Destârî Sâlih Efendi ve gerekse Salâheddîn Salâhî Efendi'nin hayat ve şahsiyetleri hakkında ayrıntılı bir bilgiye henüz sahip bulunmamaktayız. Ancak her ikisinin de saraya mensup ve Padişahın yakınlarından oldukları bilinmektedir."

hikâyeleri ve vazîfeleri hakkında bilinenler de kroniklerinin giriş kısmında verdikleri birkaç bilgi kırıntısından öteye geçmemiştir.

Biz bu araştırmamızda, 1730 Patrona Halil İsyânı ile ilgili küçük hacimli monografilerin yıllardır âdetâ simgesi kabul edilen bu iki kısa kroniğin yazarları ‘Abdî ve Destârî Sâlih’in kimlikleri hakkında Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’nde karşılaştığımız iki önemli belgeyi neşrederek, her ikisinin de literatürde gizli kalan tarihî kişiliklerini ve meçhûl biyografilerini mümkün mertebe tespit etmeye çalışacağız.

‘Abdî Efendi’nin Sultan I. Mahmud’a Sunmuş Olduğu, Kimlik Problemini Aydınlatacak Nitelikte İki Manzûme:

Sultan III. Ahmed ve I. Mahmud dönemlerinde yaşamış “‘Abdî” mahlûslı şâir ve müellifin, 1 Muharrem 1141/7 Ağustos 1728’den 6 Şevvâl 1143/14 Nisan 1731 tarihine kadarki vak’aları kaydedip, özellikle Patrona İsyânı ve onu tâkip eden ikinci zorba ayaklanmasını çok geniş bir şekilde işlediği *Târîh-i Sulţân Mahmûd Hân ibn Sulţân Muştâfâ Hân* ya da ‘Abdî Târîhi adlı muhtasar kroniği, olayların içinde yer alan bir görgü şâhidinin sıcak izlenimlerini içeren orijinal bir kaynak olmasına rağmen, müellifinin aslı kimliği hakkında şimdiye dek hiçbir bulgu elde edilememiştir.

Müellif, eserinin mukaddimesinde kroniği yazış sebebini açıklarken okurlara adını sâdece عبدی “‘Abdî” olarak takdim etmiş ve yaşadığı dönemde ulemâ çevresinden olup ارباب معارف “*erbâb-ı ma’ârif*”ten dost ve akranları bulunduğunu; nazma ve nesre, şiire ve te’life meraklı olduğunu belirterek kendisine dâir yalnız şu kısa ve belirsiz tasviri sunmakla yetinmiştir:

“Bu ‘Abdî’-i bî-çâre ve âzürde-dil-i âvâre, *erbâb-ı ma’ârifüñ hakîri ve eşnâf-ı târîhüñ pür-takşîri, şâhib-i nazmuñ ‘uşşâkı, neşr-i menşûruñ müştâkı, ba’zı muhibb-i şâdik ehibbâmuzuñ ibrâm u ilhâhıyle işbu biñ yüz kırk üç senesiniñ mâh-ı Rebî’u’l-evvel’inüñ on bişinci yevm-i hamîs, sâ’at dördte iken zuhûr iden gavgâ ve tecemmü’ iden eşhâşınıñ ahvâlini ibtidâ zuhûrından ilâ âhîrihî tahrîr olunmasını ilticâ vü niyâz-mend olmalarıyle, -gerçi bu hakîrde bunı derc eylemekde kudret yok^{4a} idi-, ancak hâtırları için cesâret olundu. Hakîk Sübhânehü ve Te’âlâ Hazretleri itmâmını müyesser eyleye...”⁴*

‘Abdî’nin şahsiyeti hakkında kendi dilinden çıkmış yegâne tasviri temsil eden bu cümlelerden; onun mütevâzi ifadelerine rağmen devrindeki “*erbâb-ı ma’ârif*”, yâni ulemâ zümresine mensup olduğu; محب صادق “*muhibb-i*

cümleleriyle, ne Destârî Sâlih’in, ne de onun müsveddelerini derleyen Selâhaddîn Salâhî’nin kimliklerini aydınlatacak bir bilgi elde edilemediğini söylemiştir (Baykal, a.g.e., Önsöz, s. IV).

^{4a}‘Abdî Efendi, *Târîh-i ‘Abdî*, Süleymâniye Ktp. Es’ad Efendi, nr.: 2153, vr. 3^b, st. 9-17; vr. 4^a st. 1-2; F. R. Unat, *Abdî Tarihi*, s. 5.

şādık”larından müteşekkil yakın bir çevresi bulunduğu ve manzum eserlerinin yanı sıra “*eşnāf-ı tārīh*”ten sayılmasını sağlayan “*neşr ü menşūr*” eserler de yazmış olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre müverrih, vekāyi’-nâmeye yakın bir formatta kaleme aldığı eserini, ilim çevrelerinden dostlarının ısrarı ve ricâsı üzerine, aslında Patrona Halil isyânını başından sonuna kadar tüm yönleriyle anlatmak için kaleme almıştır. Dostlarının da eli kalem tutan ilim ehli kimseler olmalarına rağmen bunu özellikle ondan ricâ etmelerinin, Abdî’nin vak‘a sırasında yaşananlara bizzat şâhid olmuş, olup-bitenler hakkında daha ayrıntılı bilgiye sâhip biri olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Müellifin kendisi hakkında verdiği, ancak kimliğini aydınlatacak hiçbir ipucu içermeyen yukarıdaki satırlarla aynı doğrultudaki bilgilerden biri de; ikinci zorba isyânını çıkaran âsîlerin ortadan kaldırılmasının ardından, yukarıda kendisini de içine dâhil ettiği “*Erbāb-ı ma‘ārif*” zümresine mensup kadı Zihnî Çelebî ile yakın dostlukları olduğunu belirten: “*Ehibbāmuzdan, erbāb-ı ma‘ārif ve cevānib-i erba‘ası ‘Zihnî Çelebî’ demekle meşhūr, tarīk-ı kuzātadan; eşkiyā’-i şānīnūñ zuhūr eyledüğü gün, fi’l-cümle tu‘me’-i şimşīr-i pādīşāhī oldukda bu tārīh[i] inşā eylemişler idi, bizler dañı teberrūken Tārīh’ümüzün bu maħalline taħrīr eyledük.*” cümlesidir⁵. Bu satırlar Abdî’nin isyan sırasındaki gelişmeleri yakından tâkip etmesinin yanı sıra, meşhur ilim erbâbı şâirlerin yazıp-çizdiklerinden de haberdar olduğunu ve onlarla zaman zaman bilgi alışverişinde bulunduğunu gösterir.

İşte bu gibi sınırlı bilgiler içeren belirsiz ve sıradan ifâdeleri nedeniyle, bugüne kadar yapılan çalışmalarda ‘Abdî’nin gerçekte kim olduğu ve yaşadığı dönemde hangi görevlerde bulunduğu maalesef tespit edilememiştir. Bursa’lı Mehmed Tâhir Efendi’nin *‘Osmānlı Mü’ellifleri*’nin “III. Cild”inde “*‘Abdî Efendi*”ye tahsis ettiği maddede onun hakkında verdiği yegâne bilgi: “*Tārīh-nüvīsāndan olup, yazdığı tārīhi 1140’dan (=1727) bed’ ider. İbāresi laṭīf olup, mūndericātı şāyān-ı vüṣūkdur; ğayr-ı maṭbū’dur.*” cümlelerinden ibârettir ki⁶, ‘Abdî’nin kendisinden ziyâde eseri ile alâkalı olan bu kısa ve sınırlı bilginin içeriği bir bakıma, müellifin onun biyografisine dâir hiçbir bulgu elde edemediğinin de delilidir. Kısacası kroniğinde kendisi hakkında verdiği genel bilgiler dışında, birkaç satırlık yegâne biyografisindeki klasik ve belirsiz ifâdelerden de şimdiye dek ‘Abdî’nin devrindeki sayısız ‘*Abdî*’lerden hangisi olduğunu tespit etmek mümkün olmamıştır.

⁵ ‘Abdî Efendi, *a.g.e.*, vr. 3^b, st. 9-14; F. R. Unat, *a.g.e.*, s. 60.

⁶Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *‘Osmānlı Mü’ellifleri*, III, Matba‘a’-i ‘Âmire, İstanbul 1342, s. 106.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’ndeki belgeler üzerinde çalışırken, Sultan I. Mahmud’a çeşitli vesilelerle sunulan arızlar ve takdim edilen târih manzûmeleri arasında عبدی “‘Abdî” mahlaslı bir şâirin, Tahmasb’ın 1146/1733’teki hezimetini sebebiyle, tezhipli ve yaldız çerçevesi tek bir varak üzerine yazarak pâdişâha sunduğu: تاریخ انہزام طہماس بد پیمان بتیغ تیز سلطان محمود - ایدہ السبحان - “*Tārīḥ-i İnhizām-ı Ṭahmās-ı Bed-Peymān be-Tīg-ı Tīz-i Sulṭān Maḥmūd Ḥān -eyyedeḥū’s-Sūbhān-*” başlıklı Farsça ve: تاریخ انہزام عجم - خواران بتیغ شیر سبحان سلطان محمود خان - “*Tārīḥ-i İnhizām-ı ‘Acem-ḥōrān be-Tīg-ı Şīr-i Sūbhān Sulṭān Maḥmūd Ḥān*” başlıklı Türkçe iki Târîh mazûmesi ile karşılaştık⁷. Bu manzûmelerden ilkinin teşkil eden on bir beyitlik Farsça kasidenin en son dizisinde: الحمد لمن اسس بالفتح صدوراً; derkenara yatay olarak yazılan Türkçe ikinci manzûmede ise: “*Buldı çok nām ‘Acem’i fetḥ-ile Sulṭān Maḥmūd*” mısra’ı ile zafere “*tārīḥ*” düşürülmüştür⁸.

Şâir, Şâh’ın hezîmetine târih düşürdüğü Farsça kasidenin sonuna عبدی “‘Abdî”nin tahmin edileceği üzere, sâdece mahlası olduğunu göstermek ve asıl ismi ile devrin ünlü ricâlî arasındaki konum ve vazîfesini belirtmek üzere şu kaydı ilâve etmiştir:

بيده
عبد الباقي
از ملازمان
مرحوم مفتی الأنام
سيد عبد الله
افندی

“*Bi-yediḥi*
‘Abdü’l-Bākī
ez-Mülāzımān-ı
merḥūm Müftiyyü’l-enām
Seyyid ‘Abdu’llāh
Efendi”

Buna göre saraya yakın olan, Sultan Mahmūd’un İran seferlerini ve devrindeki siyâsî gelişmeleri yakından tâkip edip, ilim ve devlet ricâlî arasında ‘Abdî adıyla şöhret bulan şâirin, Sultan I. Mahmud döneminde 10 Zî’l-ka‘de 1143-27 Şa‘bân 1144 (17 Mayıs 1731-24 Şubat 1732) tarihleri arasında on ay gibi kısa bir süre müftülük yapmış olan eski Şeyhü’l-İslâm Paşmakçı-zâde Seyyid Abdullâh Efendi’ye⁹ mülâzemet ettiği ve asıl adının عبد الباقي “‘Abdü’l-Bākī” olduğu anlaşılır ki, o bunu:

‘*Acem’i kahr-ile fâhren didi tārīḥ ‘Abdî:*
*“Buldı çok nām ‘Acem’i fetḥ-ile Sulṭān Maḥmūd”*¹⁰

⁷TSMA, nr.: E.364/39.

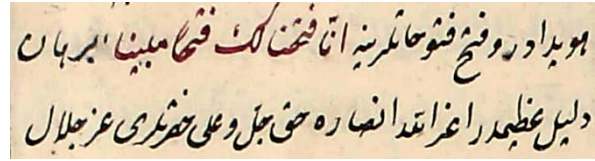
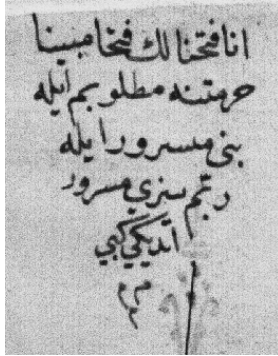
⁸TSMA, nr.: E.364/39, st. 12 ve sağ derkenardaki manzûmenin son mısra’ı.

⁹Krş. Müstakîm-zâde Süleymân Sa‘deddîn, *Devḥatü’l-Meşâyih*, tıpkıbasım, nşr.: Ziya Kazıcı, İstanbul 1978, s. 89; Mehmet İpşirli, “Paşmakçızâde Abdullah Efendi”, *DİA*, XXXIV, s. 185.

¹⁰TSMA, nr.: E.364/39, sağ derkenardaki son mısra’ı.

Târîhini düşürdüğü, derkenardaki عدى “‘Abdî” mahlaslı Türkçe manzûmesinin sonuna: بيده عبد الباقي “‘Bi-yedihî: ‘Abdü’l-Bākî” imzâsını ekleyerek bir kez daha te’yid etmiştir.

Kronik yazarı ‘Abdî, Sultan I. Mahmûd’un Şâh Tahmâsb’a karşı yürüttüğü İran seferleri hakkında, kronikte: “Feth ü fütühâtlarına: { انا فتحنا لك فتحا مبينا¹¹ } burhân ve delîl-i ‘azîmdür. ... اعز الله انصاره ” diyerek¹², Fetih Âyet’ini Sultân Mahmûd’un ‘Acem diyârı fetihlerinin en büyük delili ve simgesi olarak nitelendirdiği gibi; birkaç yıl sonra Tahmâsb-kulu Hân’ın hezîmeti üzerine yazıp sunduğu bu kasîdenin başında “Sadaka’-i hümayûn” için pâdişâha hitap ederken de yine aynı Âyet-i kerîme’yi zikredip: “ { انا فتحنا لك فتحا مبينا } hürmetine mahtûbım ile beni mesrûr eyle!.. ” demekle¹³, kendisinin kronik yazarı “‘Abdî” ile aynı kişi olduğunu açıkça göstermiştir. Aynı ismi taşıyan her iki şâir ve müellifin tek bir Âyet’e odaklanarak, ortak bir yaklaşımla pâdişâh hakkında bire-bir aynı nitelemeyi yapması; kroniğin kimliği meçhûl yazarı ‘Abdî’nin “‘Abdü’l-Bākî Efendi”den başka biri olmadığını kuşkusuz bir biçimde ispat etmektedir.

Resim 1-2. ‘Abdülbâkî ‘Abdî Efendi’nin kroniğinde Sultân I. Mahmud’un İran fetihlerine Fetih Süresi’nin ilk Âyet’ini en büyük delil olarak gösterdiği satırlar. *Târîh-i ‘Abdî, Süleymâniye Ktp. Es’ad Efendi, nr.: 2153, vr. 3^a, st. 2-3* (üstte) ve 1146/1733’te sunduğu manzûmelerin üst kısmında aynı Âyet üzerinden pâdişâha hitâbı. *T SMA, nr.: E.364/39* (solda).

Şiirlerinde “‘Abdî” mahlâsını kullanan ‘Abdülbâkî Efendi¹⁴, 1146/1733’te Sultan I. Mahmûd’a sunduğu Farsça kasîdesi ve derkenara yazdığı Türkçe manzûmesini târîh beyitlerinin altlarına yazdığı notlar ve kenarlarına eklediği ebced hesapları ile birlikte kaydetmiştir. I. Mahmud’un cülûsu sonrası başlayan İran-Osmanlı savaşlarının önemli bir ayağını oluşturan ve 25 Zî’l-hicce 1146/29 Mayıs 1734 günü Erzurum vâlisi vezîr-i mükerrer Osman

¹¹“Biz sana apaçık bir fetih verdik.” Kur’ân-ı Kerîm, Fetih (48): 1.

¹² ‘Abdî, *a.g.e.*, Süleymâniye Ktp. Es’ad Efendi, nr.: 2153, vr. 3^a, st. 2-3; Millet Ktp. Ali Emîrî, Tarih, nr.: 409, vr. 5^b; F. R. Unat, *a.g.e.*, s. 4.

¹³ TSMA, nr.: E.364/39, serlevhanın solundaki beş satırlık notun 1-3. satırları.

¹⁴Şâirin, kroniğin sonunda “‘Abdî” mahlasıyla aynı üslûpta yazmış olduğu benzer bir şiir örneği için, bk. ‘Abdî Efendi, *a.g.e.*, Es’ad Efendi, nr.: 2153, vr. 65^b, st. 6-14; F. R. Unat, *a.g.e.*, s. 65.

Paşa'nın emriyle başlatılan, ‘Abdî'nin manzûmesine de konu olan bu harekâta Safevî ordusu Bağdat'ta büyük bir yenilgiye uğratılmış, Tahmasb-kulu Han kaçıp canını güçlkle kurtarmış; Revan muhâfızı vezîr İbrahim Paşa Hatt-ı Hümayûn ile Tebrîz kalesinin yıkımına memur kılınmış ve Sultan I. Mahmud bu zaferden sonra minber ve mahfellerde غازی “*Gâzî*” unvânıyla anılmaya başlamıştır¹⁵.

‘Abdülbâkî ‘Abdî Efendi, zaferden sonra yazdığı her iki manzûmede de bu zaferi ihtişam dolu ifâdelerle tasvir ederken; Sultân'a bir yıl önce vefât eden eski Şeyhülislâm'ın mülâzımı olduğunu hatırlatıp, daha varağın en başına iliştirdiği kayıta: “*Şadaka'-i Hümayûn'a mahall olduğum bilinmek için imtihân olunmağa teşneyem*” diyerek İhsân-ı hümayûn talebinde bulunmuş¹⁶; bu vesîle ile adını, vazifesini ve hangi çevrelere yakın olduğunu da açıkça belirterek, manzûmelerin altına düştüğü bu özgün notlar sâyesinde - biyografisine tam bir netlik kazandıramasa da- en azından bilinmeyen gerçek ismine ve kimliğine ışık tutmuştur.

Daha önce yukarıdaki sınırlı bilgilerle Sultan III. Ahmed ve I. Mahmud dönemlerinde yaşamış nazma âşinâ pek çok “*Abdî*”den hangisi olduğu muammâsına benzer şekilde, bu kez de aynı dönemde yaşamış çok sayıda “*Abdülbâkî Efendi*”den hangisi olduğunu çözmekte zorlandığımız ‘Abdülbâkî ‘Abdî Efendi’nin, olayların içinde yer alan bir “*Abdü'l-Bâkî Efendi*” olması gerektiği noktasından yola çıkılarak hakkında bir nebze olsun daha net ve güvenilir bir hükme varılabilir.

Nitekim konuya bu açıdan yaklaştığımızda; 1730 Patrona isyânı üzerine yazılmış en önemli çağdaş metin olan Küçük Çelebi-zâde ‘Âsım’ın kısa *Târîhçe*’sinde¹⁷, zorbaların isyânı üzerine sarayda toplanan meşveret meclisine katılanların arasında bizzat müderrislerden Kevâkibî-zâde ‘Abdülbâkî Efendi’nin de (ö. 1150/1737-38)¹⁸ bulunuyor olması, müderris ve

¹⁵Subhî Mehmed Efendi, *Târîh-i Şubhî*, İstanbul: Dârü't-Tıba‘atü'l-‘Âmire, 1198, s. 55^a-57^b; Mesut Aydın, *Vak‘anüvis Subhî Mehmed Efendi: Subhî Tarihi (1730-1744)*, İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin, haz.: Mesut Aydın, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 205-214.

¹⁶ TSMA, nr.: E.364/39, serlevhanın sağındaki üç satırlık not.

¹⁷ Küçük Çelebi-zâde İsmâil ‘Âsım, *Târîhçe-i ‘Âsım*, Belgrade Svetozar Marković Library, T Pco., nr.: 327/7, vr. 75^b-85^b. Çelebi-zâde ‘Âsım’ın literatürde varlığı uzun süre gölgede kalan kısa *Târîhçe*’sinin vak‘ayı aydınlatmadaki önemi ve transkripsiyon metni için, bk. Hakan Yılmaz, “Patrona Vak‘ası Hakkında Yazılmış Kısa Kronikler ve Devrin Vak‘anüvisi Küçük Çelebi-zâde ‘Âsım’ın ‘Târîhçe’si”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, XXI/85 (Mayıs-Haziran-Temmuz 2018), s. 178-216.

¹⁸Halep kökenli Kevâkibî Mehmed Efendi’nin ahfâdından Veliyyüddin Efendi’nin oğlu olan ‘Abdülbâkî Efendi, müderrislik ve Selânik kadılığı görevlerinde bulunduktan sonra 1150/1737-38’de vefât etmiştir. Krş. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i ‘Osmânî*, III, Matba‘a-i ‘Âmire, İstanbul 1311, s. 298; VGMA, Defter, nr.: 735/25, s. 53; Zeynep Altuntaş, “Kevâkibîzâdeler:

elit ulemânın öteden beri Şeyhü'l-İslâm'lara mülâzemette bulunması, kronik yazarı Abdî'nin de zaten "*Erbâb-ı ma'ârif*"ten olduğuna ve o çevre ile yakın ilişkiler içinde bulunduğuna yönelik açık vurgusu ile tenkide tâbî tutulduğunda, biyografisi meçhul kalan "*Abdü'l-Bâkî*"nin kim olduğuna dâir bizi gerçeğe biraz daha yaklaştıracak yeni bilgilere ulaşılabilir.

Küçük Çelebi-zâde İsmâil 'Âsım, kısa *Târîhçe*'sinde isim isim saydığı bu toplantının katılımcıları arasında Kevâkibî-zâde 'Abdülbâkî Efendi'nin de hazır bulunduğuna açıkça işâret ederek şöyle der:

"Sâ'at üç buçukda iken İstanbul'da Yalı Köşki önüne zıkr olunan ricâl-i devlet ve 'ulemâ'-i 'izâmdan, Üsküdar'da sâkin olmaları hasebiyle ahşâmdan sonra Sarây-ı Âşâfî'ye da'vet olunan efendilerden; Şâm'dan ma'zûl Kassâm ... Efendi ve Selânîk'den ma'zûl 'Îmâd-zâde Seyyid Muhammed Efendi ve Hemedân'dan ma'zûl 'Alî-zâde Efendi, Üsküdar kâdîsı İsmâ'îl Beg Efendi ve müderrisinden Kevâkibî ma'hdümü 'Abdü'l-Bâkî Efendi ile mürûr eyleyüp, bi'l-cümle Rûm-ili ve Ana'toli şadâretleri rütbesini ihrâz iden şudûr-ı 'ulemâ'-i kirâm ve İstanbul ve Haremeyn-i muhteremeyn ve bilâd-ı erba'a | ve mahrec-i ma'zûllerinden vâfir mevâlî'-i 'izâm ol-gice Sarây-ı hümayûn'a da'vet buyurmalarıyla; re'îs-i 'ulemâ'-i a'lâm, üç def'a Rûm-ili şadâretini ihrâz iden Dâmâd-zâde Ahmed Efendi hayli müddetden berü vece'-i mafâşıldan dest ü pâ-beste ve imtidâd-ı illetden nâşî bî-mecâl ü dil-haste iken, ol-gice şedd-i ni'tâk-ı gayret ve Südlice'den Yalı Köşki'ne zevrak ile varup, andan Sarây-ı hümayûn'a deskere ile 'azîmet eylediler."¹⁹

Nitekim bu ilim ve devlet ricâlî arasında, sonraları Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleymân Efendi'nin sözlü anlatılarına başvurarak toplantılarda olup-bitenler hakkında ayrıntılı bilgiler nakledeceği "*Dâmâd-zâde Ahmed Efendi*"nin de yer alıyor olması²⁰; 'Abdî Efendi'nin de olayların içinde yer alan görgü şahidlerinden biri olduğu dikkate alındığında, meçhul "*Abdü'l-Bâkî Efendi*"nin bizzat toplantıda hazır bulunan "*Kevâkibî ma'hdümü 'Abdü'l-Bâkî Efendi*" olması gerektiği tarihî ve metodolojik açıdan tamamen akla yatkın bir hâle gelir. Bu tarihî tezimizi doğrulayacak şekilde 'Abdî, Sarây-ı Hümayûn'daki müşâvere öncesi Üsküdar'da ikâmet edip "*Sarây-ı Âşâfî*"ye dâvet olunan "*efendiler*"den biri olduğunu belgeleyecek tarzda, İbrahim Paşa'nın isyân haberini ilk aldığı anki yüz şeklini ve istemdişi tepkilerini

Osmanlılarda Bir Ulema Ailesi", *Bilim Sanat Vakfı XIX. Öğrenci Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul (8-9 Şubat 2008), s. 95.

¹⁹ Küçük Çelebi-zâde 'Âsım, a.g.e., vr. 78^a, st. 14-21; 78^b, st. 1-6.

²⁰ Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleymân Efendi, *Mür'î't-Tevârîh*, Bayezid Devlet Ktp., nr.: 5144, vr. 348^b; Şem'dânî-zâde Süleyman Efendi, *Şem'dânî-zâde Süleyman Efendi Tarihi (Mür'î't-Tevârîh)*, I, nşr.: Münir Aktepe, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 8.

doğrudan bir görgü şâhidinin sıcak üslûbu ile tasvir ederken²¹; daha sonra Saray’a geçenler arasında bulunduğu için Paşa’nın kâim-makâmı aralarında geçen daha sonraki konuşmalarını ise, başka birinden aktardığını açıkça gösterecek biçimde “-miş”li geçmiş zaman ifâdeleriyle nakletmiştir²².

Şu hâlde bu bilimsel sentez ve tespitlerimize göre Şeyhü’l-İslâm Paşmakçı-zâde Abdullâh Efendi’nin mülâzımlarından olan, mensur kronik ve manzûm târihler yazarı ‘Abdülbâkî ‘Abdî Efendi’nin Kevâkîbî-zâde Veliyyüddîn Efendi’nin oğlu müderris ‘Abdülbâkî Efendi (ö. 1150/1737-38) olduğu sonucuna ulaşılabilir. Çelebi-zâde ‘Âsım’ın yukarıdaki kaydında onu toplantılara dâvet edilen ulemâ arasında gösteren açık ifâdeleri ve kroniğinde kendisinin de bunu açıkça hissettiren ilk ağızdan tasvirlerine aday gösterilebilecek ikinci bir “‘Abdü’l-Bâkî”nin mevcut olmaması, bu tezimizi tarihî gerçekliğe uygun bir konuma yükseltmektedir. Ayrıca onun yukarıda “‘tarîk-ı kuzâtdan” yakın dostu olduğunu belirttiği Zihnî Çelebi gibi, bir ara Rumeli’de kadılık da yapmış olduğunu gösteren tarihî kayıtların, her iki ‘Abdülbâkî Efendi’yi kroniğindeki tasvirlerle uygun ortak bir noktada daha birleştirdiğini sözlerimize ilâve etmemiz gerekir. Buna göre onun kroniğini kaleme aldıktan yedi, neşrettiğimiz manzûmelerini pâdişâha sunduktan dört yıl gibi kısa bir sonra vefât etmiş olduğu söylenilebilir.

‘Abdülbâkî ‘Abdî Efendi’nin “‘Târîh” manzûmeleri bizzat kendi kaleminden çıktığı için, onun bu özgün el yazısı örneğinden yola çıkılarak, kroniğinin Süleymaniye Kütüphanesi Es’ad Efendi koleksiyonunda yer alan tarihsiz nüshasının müellif nüshası olup-olmadığı konusunda da net bir görüş ortaya konulabilmektedir. Nitekim her iki metnin hat ve imlâ özellikleri üzerinde yaptığımız ayrıntılı inceleme, ilgili yazmanın müellifin elinden çıkmış orijinal nüsha olmayıp, daha sonraki tarihlerde istinsah edilmiş kopya bir nüsha olduğunu göstermeye yetmiştir.

Destârî Sâlih Efendi’nin Biyografisine ve Resmî Vazîfelerine Işık Tutan ‘Arzuhâl:

1730 Patrona İsyânı’nı işleyen kısa kronikler arasında Abdî’nin küçük eserinden sonra bilinen ikinci meşhur kronik, III. Ahmed’in destârîlerinden Sâlih Efendi’nin vak’a sırasında tuttuğu notların, bilâhare I. Mahmud’un Sır

²¹ ‘Abdî Efendi, *a.g.e.*, vr. 30^a, st. 5-10; F. R. Unat, *a.g.e.*, s. 30: “Bu esnâda bu haber-i muvahhaşî Şadr-ı a’zam-ı Âşaf-perver kethüdâsı gûş idicek bî-hûş oldı ve ol sâ’at Şadr-ı a’zam-ı Âşaf-perver İbrâhîm Paşa’ya, yalusına tezkire tahrîr idüp ahvâli haber virdi. Çün-ki vezîr İbrâhîm Paşa’ya dahî haber olıcağ dem-beste vü hayrân kaldı, nefesi tutuldi.”

²² “Bir zamândan soñra: ‘Ya Kâ’im-makâm Paşa n’içün bu eşhâsı perîşân idüp haklarından gelmedi?’ diyü âteşinden vâfir bî-abes sözler söylemiş...” ‘Abdî Efendi, *a.g.e.*, vr. 30^a, st. 10-12; F. R. Unat, *a.g.e.*, s. 30.

kâtibi Selâhaddîn Salâhî Efendi tarafından temize çekilmiş²³ kısa derlemesidir. Ne var ki tıpkı Abdî gibi, Destârî Sâlih'in de kimliği ve biyografisi hakkında mevcut kaynaklardan hiçbir bilgi elde edilememiş; Salâhî'nin kroniğin mukaddimesinde onun hakkında verdiği bilgiler ise benzer şekilde, onun sarayda Sultân'ın destârcı (sarıkçı)lığı vazifesinde bulunduğu, ilmî ve aklî yönden yetkin bir kişiliğe sâhip olduğuna yönelik yüzeysel birkaç cümleden öteye geçememiştir.

Selâhaddîn Salâhî Efendi beyaza çektiği notlarının başına eklediği kısa mukaddimede, müellifimiz Destârî Sâlih hakkında şu yüzeysel ve ayrıntıdan tamâmen uzak bilgileri vermiştir:

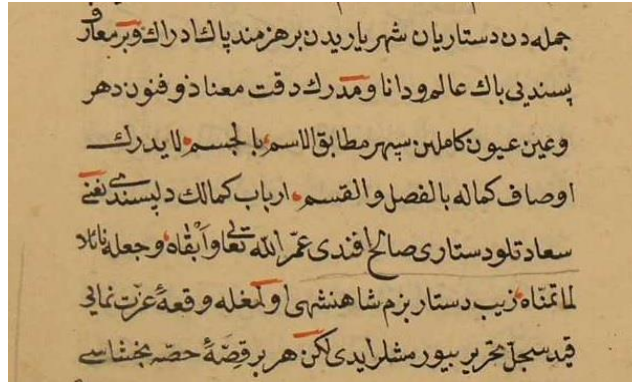
“Destâriyân-ı Şehriyârî'den bir hüner-mend-i pâk-idrâk ve bir ma'ârif-pesend-i bî-bâk, âlim ü dânâ ve müdrik-i dikkat-i ma'nâ, zü-fünûn-ı dehr ve 'ayn-ı 'uyûn-ı kümmelîn-i sipihr, muṭâbıku'l-ismi bi'l-cism, lâ yüdreku evşâfu kemâlihî bi'l-faşli ve'l-kısm, erbâb-ı kemâlün dil-pesendi, ya'nî sa'âdetlü Destârî Şâlih Efendi - عمره الله تعالى وابقاه وجعله نائلا لما تمناه - zîb-i destâr-ı bezm-i Şâhinşehî olmağla, Vaḳ'a'-i 'İbret-nümâ'yı kayd-ı sicill-i tahrîr buyurmuşlar idi. Lâkin her bir kışşâ'-i hışşâ-bahşâsı bir başka vaktde zuhûr idüp ve her birisi bir ruḳ'a-pâre'-i münferideye mektûb olup, tesvîdâtı tebyîze muhtâc olmağla, bu fakîr-i pür-takşîr, ya'nî Şalâhiyyü'l-'âcizü'l-hakîr - ما امكن بعقله - القصير - ol hâzırca halvâyı nân-ı faṭîr çaşnî'i elfâz-ı şekkerin ve lezzet-i ma'nâ-yı 'ibârât ile yâğ u bâl idüp, zâ'ika-i sâmi'aya hoş-terin gösterüp, 'ibârât-ı 'ibret-âver ve terkîbât-ı laṭîf-i leṭâfet-küsterleriyle hâll iderek, sîm ü zer gibi ser-levḫa'-i kitâb-ı inşâf u i'tibâra ziynet-bahş olmak üzere tahrîre âğâz eyledi.”²⁴

Selâhaddîn Salâhî Efendi burada Sultan III. Ahmed'in destâriyelerinden olduğunu belirttiği Sâlih Efendi'nin akıllı, zekî, tecrübeli, ayrıntılı noktaları dikkatle sezinleyip başarılı bir şekilde ifade edebilen, ilim, ahlâk ve hüner sâhibi seçkin bir devlet adamı olduğuna dikkati çekerek, onun “Vaḳ'a'-i

²³Bekir Sıtkı Baykal kroniğe yazdığı Önsöz'de, eserin müellifi Destârî Sâlih gibi eseri derleyen Selâhaddîn Salâhî'nin de hayatı ve şahsiyeti hakkında aydınlatıcı bir bilgi bulunmadığını belirtmekle birlikte (krş. Önsöz, s. IV), son yapılan araştırmalar onun 23 Safer 1151/12 Haziran 1738'de Hıfzî'den hemen sonra I. Mahmud'un sır kâtipliğine atandığını ve 25 Cemâziye'l-âhir 1153/17 Eylül 1740'ta Ömer Ağa'ya devredinceye kadar iki buçuk yılı aşkın bir süre bu görevde kaldığını göstermektedir (Krş. Fikret Sarıcaoğlu, “Rûznâme”, *DİA*, XXXV, s. 279). Salâhî'nin Hıfzî Mehmed Ağa ile 1 Muharrem 1148/24 Mayıs 1735'ten 25 Cemâziye'l-evvel 1151/10 Eylül 1738'e kadarki vuku'âtı içeren ortak bir *Rûz-nâme*'lerinin bilinen yegâne nüshası, İÜ Ktp. TY, nr. 2518, vr. 2^b-198^b arasında kayıtlı bulunmaktadır.

²⁴Destârî Sâlih Efendi, *Vaḳ'a'-i 'İbret-nümâ*, Millet Ktp. Ali Emîrî, Tarih, nr.: 451, vr. 2a, st. 13-21/vr. 2^b, st. 1-7; Süleymâniye Ktp. Reşid Efendi, nr.: 621, vr. 1^b, st. 9-10/vr. 2^a, st. 1-13; İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Ktp., Şevket Rado, nr.: 231, vr. 2^a, st. 12-19/vr. 2^b, st. 1-7; Bekir Sıtkı Baykal, *a.g.e.*, s. 2.

‘İbret-nümâ” olarak nitelendirdiği isyânı sağlam ve güvenilir bir şekilde kayıt altına aldığına işâret etmiştir. Onun bu notlarının düzensiz ve her biri farklı bir konudan bahseden müsvedde şeklinde birer varak parçasından ibâret olduğunu açıkça belirten müellif, kendisinin düzenlenip temize çekilmeye muhtaç hâlde bulunduğu bu notları, okuyanların kulağına hoş gelecek bir üslûpla, süslü ve ağıdalı edebî ifâdelerle bezeyerek daha nitelikli ve güzel bir metin hâline dönüştürdüğünü haber vermiştir.

Resim 3. Selâhaddin Salâhî Efendi'nin kroniğin mukaddimesinde Destârî Sâlih Efendi ve vak'a ile ilgili notlarına işâret ettiği satırlar. *İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Ktp. Şevket Rado Yzm., nr.: 231, vr. 2^a, st. 12-18.*

Salâhî'nin Destârî Sâlih hakkında verdiği bu bilgiler, onun Topkapı Sarayı'nda üstün vasıflara sâhip bir “Destârcı” olduğu ve vak'a sırasında gördüklerine dâir sağlam ve güvenilir notlar tuttuğu dışında başka hiçbir ayrıntı içermez. Onun daha önceki hayâtı, Sarây-ı hümayûn'da ne kadar süreyle Destârîlik yaptığı, sonrasında başka bir vazifeye atanıp-atanmadığı ya da ne zamana kadar yaşadığına ışık tutacak yegâne ve orijinal nitelikteki bilgileri, kısa bir süre önce Topkapı Saray Arşivi'nde rastladığımız; onun literatürde şimdiye dek hiç bilinmeyen, Sultan I. Abdülhamîd'e tahta çıktığı gün sunmuş olduğu bir ‘Arzuhâl’den²⁵ öğreniyoruz.

Destârî Sâlih, Sultan III. Mustafa'nın ölümü üzerine 8 Zi'l-ka'de 1187/21 Ocak 1774 günü kırk dokuz yaşında iken Osmanlı tahtına oturan Sultan Abdülhamîd'e hitâben yazdığı bu ‘Arzuhâl’de, yeni pâdişâha “vâlid-i mâcid-i keşîr-ü'l-muhâmid”i Sultan III. Ahmed zamânında “Enderûn-ı hümayûn'a çerâğ olup”, aradan uzun bir zaman geçtikten sonra kardeşi Şehzâde “Süleymân”la birlikte babası Sultân Ahmed'in “Destârîlük hizmet-i âlîlerinde müstahtem iken, بعد الزمان otuz sene sebkat iden hizmet mukâbili

²⁵T SMA, nr.: E.1143/25.

Kütâhiyye Çavuşlar kethudâlığı ile” vazîfeli kılındığını²⁶, bu hizmeti sırasında Kütahya şehrindeki “*beher kazâdan senevî onar gurûş*” Avâ’il payını almak yerine “*bir ma’âş-ı seneviyyeye kanâ’at*” ederek geçimini sağladığını²⁷, ne var ki daha sonra tek kazancı olan bu muayyen maaşının da kaldırılarak, nâdiren ancak “*vüzerâ-yı izâm kullarınıñ müsâ’adesi ile*” maaşının bağlandığını belirtmiş²⁸; Saltanat makamına oturunca “*mesbûkû’l-hizme olan emekdâr kulları*”na bol ihsanda bulunan yeni pâdişah’tan gerek kendisi, gerekse “*perîşân-hâl*” durumdaki ailesinin -en azından günlük ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için-, “*kadîmden verile-gelân senevî onar gurûş*” maaşı tekrar kendilerine îade etmesini talep etmiştir²⁹. ‘*Arzuhâl*’i yazdığı sırada kendisinin “*mużtaribü’l-hâl*” olduğunu ve artık yaşının: “*şeyhühet ü inhitâta resîde*” bulunduğunu söyleyen Destârî Sâlih Efendi³⁰, sözlerini bitirdikten sonra belgenin altına kendisine âdiyetini gösteren: صالح دستارى بیده : “*Bi-yedihî: Şâlih-i Destârî*” imzâsını eklemiştir³¹.

Tekâ’üd olduktan sonra kesilen maaşının yeniden bağlanabilmesi için, ‘*Arzuhâl*’de yeni pâdişâha geçmişteki resmî görevlerini hatırlatması sâyesinde, bu çok önemli belge aracılığıyla Destârî Sâlih’in meslekî geçmişi hakkında oldukça yeni ve nitelikli bilgiler elde edebilmekteyiz. Buna göre Sâlih Efendi’nin, epeyce uzun bir süre Enderûn-ı Hümâyûn’da hizmette bulduktan sonra Sultan III. Ahmed ve oğlu Şehzâde Süleymân’ın (ö. 1157/1745) destârcılığı ile vazîfelendirildiği, otuz seneyi aşkın bir süre sonra hizmetlerine karşılık Kütahya Çavuşlar kethudâlığı görevine getirildiği, ancak yıllık tek bir maaşa bağlı kılınan muayyen gelirlerinin zamanla kesildiği ve Sultân tahta çıktığı sırada çok yaşlı ve hasta bir hâle geldiği kuşkusuz bir biçimde tespit edilebilmektedir.

Destârî Sâlih’in uzun zaman hizmet ettiğini belirttiği Enderûn’dan kırk yaşlarında çerâğ olduğu, pâdişâha ve 1122/1710’da doğmuş olan oğlu Şehzâde Süleyman’a muhtemelen on beş yaşlarında iken, yâni 1138/1725 yılı civârında Destârcı olduğu ve 1143/1730’da isyan sırasında kesin olarak hâlâ bu görevde bulunduğu düşünüldüğünde; onun tahmînen 1096/1685 yılı civârında doğduğu, kırk yaşlarında Destârcı olduktan sonra, şâhid olduğu Patrona isyânına ilişkin notlarını kırk beş yaşlarında iken tuttuğu, Sultan I. Mahmud ve III. Osman’ın saltanatları boyunca da Saray-ı Hümâyûn Destârcıları arasında bulunduğu, Sultan III. Osman’ın 1171/1757’de ölümü

²⁶TSMA, nr.: E.1143/25, st. 2-5.

²⁷TSMA, nr.: E.1143/25, st. 5-7.

²⁸TSMA, nr.: E.1143/25, st. 7-8.

²⁹TSMA, nr.: E.1143/25, st. 9-13.

³⁰TSMA, nr.: E.1143/25, st. 8-9.

³¹TSMA, nr.: E.1143/25, st. 13.

üzerine yaşı yetmiş biraz geçerken, III. Mustafa’nın emriyle tekâ‘üd olup Kütahya Çavuşlar Kethudâlığı’na tâyin olduğu, ancak bu dönemde maddî yetersizlikler yüzünden sıkıntı içinde kalıp, nihâyet Sultan Abdülhamîd’in tahta çıkmasıyla, takriben doksan yaşına girmek üzereyken ondan maaş talebinde bulunduğu sonucuna ulaşılabilir. Belgede müellifin “‘*tyâl ü evlād*”ına yaptığı atıf³², ayrıca onun ‘*Arzuhâl*’i kaleme aldığı sırada geçimleri hâlâ üzerinde olan, bir arada yaşadığı birkaç evlâdının da mevcut olduğunu göstermektedir.

Yukarıda verdiği bilgiler ışığında görev kronolojisi ciddî ölçüde belirginleşen Sâlih Efendi’nin, âhir ömründe çok yaşlı ve düşkün bir hâlde iken kaleme aldığı ‘*Arzuhâl*’ini, Sultan I. Abdülhamîd’e Osmanlı tahtına cülûs ettiği 21 Ocak 1774 günü aceleyle yazıp sunmuş olması, muhtemelen Sultan III. Mustafa döneminde daha önce yaptığı benzeri girişimlerin sonuçsuz kalmış veyâ kendisinin bu konuda bir ilgisizliğe mâruz bırakılmış olma ihtimâlini kuvvetlendirir. Bu nedenledir ki yeni pâdişâha geçmişte hânedâna yaptığı hizmetleri ve tâyin edildiği vazifeleri hatırlatarak, ondan ivedilikle en azından günlük geçimini olsun karşılayacak bir maaşın bağlanması talebinde bulunmuştur.

Destârî Sâlih’in notlarını kendisinin değil de Selâhaddîn Salâhî Efendi’nin temize çekip derlemiş olması, kronikteki ifâdeler tek başına değerlendirildiğinde, ilk bakışta onun Sâlih Efendi’nin ölümü nedeniyle bu işi üstlenmiş olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Tespit ettiğimiz bu yeni belge; Destârî Sâlih Efendi’nin Enderûn ve Destârilik vazifelerinden sonra Çavuşlar kethudâlığı makamına da atanıp, uzun süre Osmanlı Devleti’ne hizmet etmiş emektar bir devlet adamı olduğuna açıklık getirmekte; ayrıca Salâhî’nin süslü ve ağdalı bir şekle büründürmesi nedeniyle kronikte aslı niteliğini yitiren orijinal üslûbunu da bizlere ilk kez, kendi hattıyla yazdığı özgün bir belgede görebilme imkânı vermektedir. Şu hâlde Sâlih Efendi’nin müsveddelerini Selâhaddîn Salâhî’ye hayatta iken, bizzat kendi eliyle teslim etmiş olduğu da bu belgeye göre artık kesinleşmiş demektir³³.

³²TSMMA, nr.: E.1143/25, st. 11-12.

³³Selâhaddîn Salâhî Efendi’nin Destârî Sâlih’in notlarını ne zaman derlediği kesin olarak bilinmemekle birlikte, kroniğin ikinci kısmına kendisinden önce Sır kâtibi olan Hıfzî Mehmed Ağa’nın 27 Safer 1144/31 Ağustos 1731 tarihinde tamamladığı ilk *Rûz-nâme*’sinden zorbalarm katli ile ilgili bilgileri aktarması (krş. Hıfzî, *Rûz-nâme*, TSMK, Revan, nr.: 1977/3, vr. 40^b-47^b) ve Köprülü-zâde Hâfız Ahmed Paşa’nın 1145/1732’de yazdığı *Rûz-nâme*’ye ve Not defterine atıflarda bulunması (Bunlar için, bk. Hakan Yılmaz, “1730 Patrona İsyânı ile İlgili Kısa Kroniklerden *Rûz-nâme* Yazarı ‘Ahmed’ Kimdir?”, *SKAD/JSCS*, II, Sakarya 2015, s. 113-114, 121-123), onun Destârî’nin müsveddelerini kesin olarak bu son tarihten, yâni 1145/1732’den daha sonra temize çektiğini gösterir.

Sonuç:

Topkapı Sarayı Arşivi'nde tespit ettiğimiz iki önemli belge, 1730 Patrona İsyânı hakkında yazılmış bilinen en eski iki kroniğin yazarları olan 'Abdî ve Destârî Sâlih Efendi'lerin müphem kalan kimliklerine ve bilinmeyen biyografilerine önemli ölçüde açıklık getirmektedir. Bunlardan ilki, bizleri 'Abdî Efendi'nin asıl isminin 'Abdülbâkî olup, o dönemde müderrislik ve kadılık yaptığı bilinen Kevâkibî-zâde 'Abdülbâkî Efendi olduğu sonucuna itmekte; diğeri ise, Destârî Sâlih Efendi'nin çok uzun bir ömür sürmüş Saray'ın en eski emektarlarından biri olduğunu ve âhir ömründe Kütahya Çavuşlar kethudâlığı görevinde bulunduğunu tarihî açıdan netleştirmektedir.

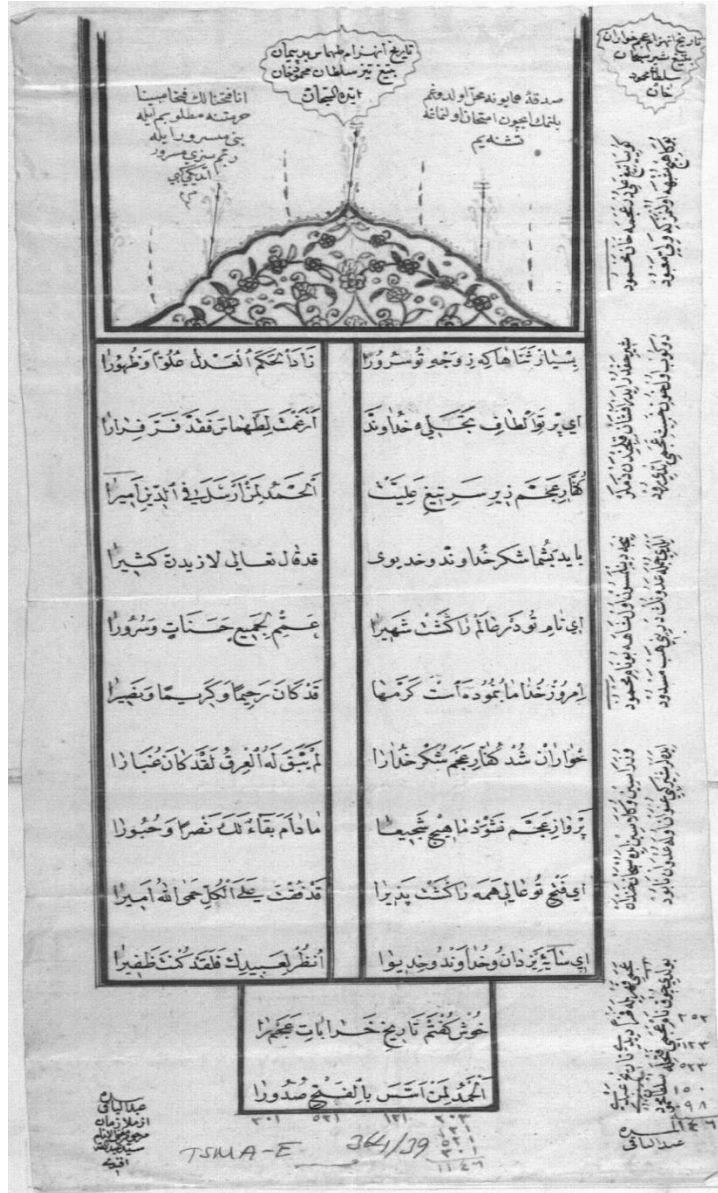
Müverrihlerin biyografilerine ve vazifelerine ilişkin bu yeni bilgilerin yanı sıra, her iki çağdaş vesîkanın da bu iki meşhur kronik yazarının bizzat kendi kaleminden çıkmış olması, belgelere yalnız içerikleri itibâriyle değil, fiziksel anlamda da büyük bir değer kazandırmakta; özellikle 'Abdî'nin tarihsiz kronik nüshasının onun elinden çıkıp-çıkmadığını özgün bir belge ışığında kontrol edebilmemize imkân sağlamaktadır. Aynı şekilde Destârî Sâlih'in 'arzuhaldeki sıcak ve birinci ağızdan ifâdeleri de onun, kroniğinde Salâhî'nin tahrif ve müdâhaleleri nedeniyle kısmen değişmiş olan doğal üslûbunu bize ilk kez orijinal şekliyle görebilme fırsatı sunmaktadır.

Bundan sonra gerek 'Abdülbâkî 'Abdî Efendi, gerekse Destârî Sâlih Efendi hakkında yayınladıklarımıza benzer daha başka belgeler de ortaya çıktığı takdirde; her iki müverrihin biyografilerindeki boşluklar ciddi ölçüde tamamlanmış, bilinmeyen noktalar nitelikli bilgiler eşliğinde daha da geniş bir biçimde aydınlanmış olacaktır.

BELGELER

I.

'Abdülbâkî 'Abdî Efendi'nin Sultan I. Mahmûd'a Sunduğu Farsça ve Türkçe Târîh Manzûmeleri:

تاریخ انہزام طہماس بد پیمان بتیغ تیز سلطان محمود خان

- ایدہ السبحان -

{ انا فتحنا لك فتحا مبینا³⁴ }
 ħürmetine maṭlūbım ile
 beni mesrūr eyle
 Rabb'im sizi mesrūr
 itdigi gibi

Şadağa'-i Hümāyün'a
 maḥall olduğım
 bilinmek için imtiḥān olunmağa
 teşneyem

زاد الحكم العدل علوا وظهوراً
 ارغمت لطماس فقد فر فراراً
 الحمد لمن ارسل في الدين اميراً
 قد قال تعالي : لا زيدن كثيراً
 عمم لجميع حسنات وسروراً
 قد كان رحيماً وكراماً ونصيراً
 لم يبق له العرق لقد كان غباراً
 مادام بقاء لك نصراً وحبوراً
 قد فقت علي الكل حمي الله اميراً
 انظر لعبيدك فلقد كنت ظفيراً

بسیار ثناها که ز وجه تو سروراً
 ای پرتو الطاف تجلی خداوند
 کفار عجم زیر سر تیغ علیت
 باید بشما شکر خداوند و خدیوی
 ای نام تو در عالم را کشت شهیراً
 امروز خدا ما بنموده است کرمها
 خواران شد کفار عجم شکر خدا را
 پرواز عجم نشود ما هیچ شجیعاً
 ای فتح تو عالی همه را کشت پذیراً
 ای سایه یزدان و خداوند و خدیواً

خوش کفتم تاریخ خرابات عجم را

الحمد لمن اسس بالفتح صدورا

بیده	301	521	121	203
عبد الباقي				121
از ملازمان				521
مرحوم مفتی الأنام				301
سید عبد الله				301
افندی				-----
				1146

[Sağ Derkenar]:

تاریخ انہزام عجم خواران
بتیغ شیر سبحان
سلطان محمود
خان

Güyyā tîğ-ı ‘Alî’dür ‘Acem’e Hân Maḥmūd
Buña hîç şübhe olunmaz ki Veliyy-i Ma‘būd

Şîr-i Hakk’dur ider efşân kılıcından demler
Döküp ol hûn-ı ḥabîş-i ‘Acem’i itdî rûd

Nice dinilmesün ol Şâh’a bu nâm-ı Maḥmūd?
Eyledi cümle ‘adûnuñ derini hep mesdûd

Vüzerâsın-vükelâsın ide Sübhân ḥandân
İdeler şîr gibi ‘unvân, ola ‘udvân nâ-būd

‘Acem’i ḳahr-ile faḥren didi târîḥ ‘Abdî:
“Buldı çok nâm ‘Acem’i fetḥ-ile Sulṭân Maḥmūd”.

252

123

523

150

98

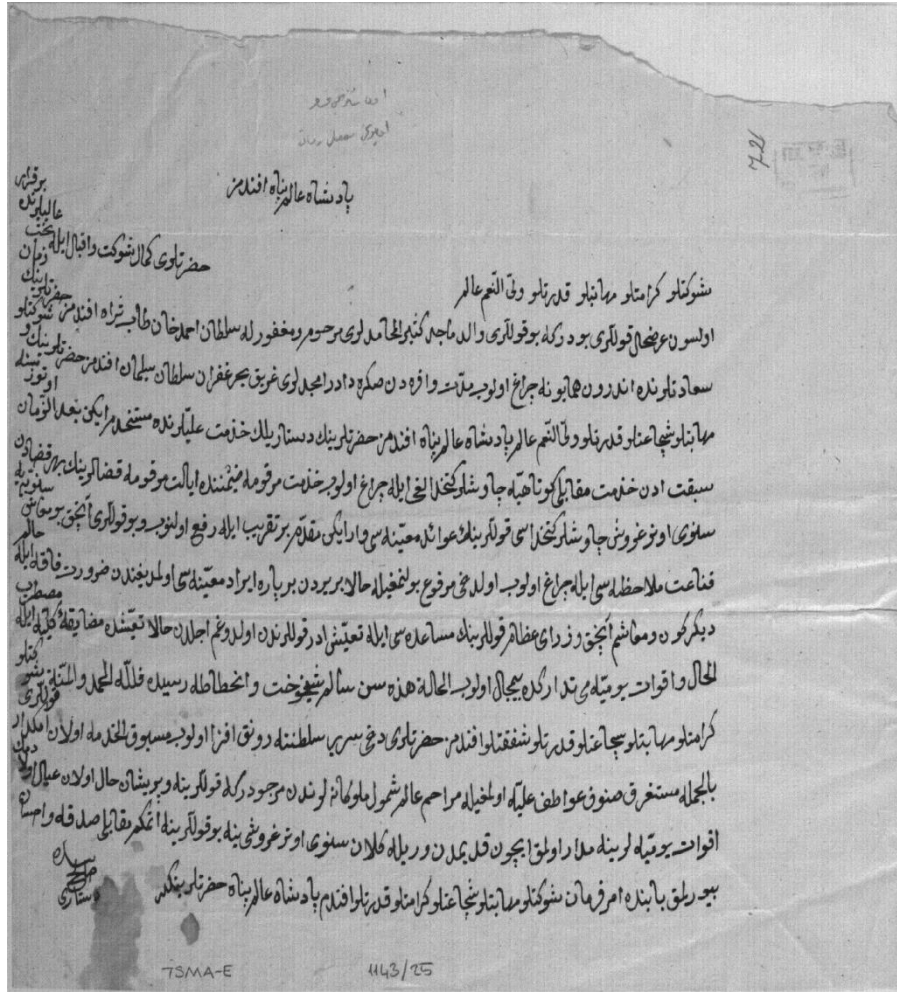
1146

بيده :

عبد الباقي³⁵

II.

Destârî Sâlih Efendi'nin 8 Zî'l-ka'de 1187/21 Ocak 1774 Günü
Sultan I. Abdülhamîd'e Yazıp Sunduğu 'Arzuhâl:

“Şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, Veliyyü’n-ni‘em-i ‘âlem, Pâdişâh-ı ‘âlem-penâh Efendimüz Hâzretleri kemâl-i şevket ü ikbâl ile baht-ı ‘âlilerinde ber-çarâr olsun!

‘Arz-ı hâl-i kulları budur ki,

Bu kulları vâlid-i mâcid-i keşîrû’l-muḥâmidleri مرحوم ومغفور له Sultân Ahmed Hân - طاب ثراه - Efendimüz Hâzretleri’nün zamân-ı sa‘âdetlerinde Enderûn-ı hümâyûn’a çerâğ olup, müddet-i vâfireden soñra dâder-i emcedleri, garîk-ı bañr-i gufrân Sultân Süleymân Efendimüz Hâzretleri’nün ve şevketlü, sa‘âdetlü, mehâbetlü, şecâ‘atlü, kudretlü, Veliyyü’n-ni‘em-i ‘âlem, Pâdişâh-ı ‘âlem-penâh Efendimüz Hâzretleri’nün Destârîlük hizmet-i ‘âlilerinde müstaḥdem iken, بعد الزمان otuz sene sebkat iden hizmet muḳâbili Kütâhiyye Çavuşlar ketḫudâlığı ile çerâğ olup, hizmet-i merḳûme zımnında iyâlet-i merḳûme kazâlarınıñ beher kazâdan senevî onar ğurüş Çavuşlar ketḫudâsı kullarınıñ ‘avâ’il-i mu‘ayyinesi var iken, muḳaddem bir taḳrîb ile ref’ olunup ve bu kulları ancak bir ma‘âş-ı seneviyyeye kanâ‘at mülâhazası ile çerâğ olup, ol-daḫı merfû‘ bulunmağıla hâlâ bir yirden bir para îrâd-ı mu‘ayyinesi olmadığından, zarûret-i fâka ile hâlüm dîger-gün ve ma‘âşum ancak vüzerâ-yı ‘izâm kullarınıñ müsâ‘adesi ile ta‘ayyüş ider kullarından olduğum ecilden, hâlâ ta‘ayyüşde muzâyaka’-i külliyye ile muztaribü’l-hâl ve evkât-ı yevmiyyemi tedârükde bî-mecâl olup، الحالة هذه sinn-i sâlüm şeyḫühet ü inḫitâta resîde; الحمد والمنة şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, şecâ‘atlü³⁶, kudretlü, şefkatlü Efendimüz Hâzretleri daḫı Serîr-i saltanata revnaḳ-efzâ olup, mesbûkü’l-hizme olan emekdâr kulları bi’l-cümle müstaḡrak-ı şunûf-ı ‘avâtîf-ı ‘aliyye olmağıla, merâhim-i ‘âlem-şümül-i mülûkânelerinden mercûdur ki, kullarına ve perîşân-hâl olan ‘iyâl ü evlâdumuñ aḳvât-ı yevmiyyelerine medâr olmaḳ için kadîmden verile-gelân senevî onar ğurüşı yine bu kullarına etmegim muḳâbili şadaḳa vü iḫsân buyurılmaḳ bâbında emr ü fermân, şevketlü, mehâbetlü, şecâ‘atlü, kerâmetlü, kudretlü efendim Pâdişâh-ı ‘âlem-penâh Hâzretleri’nündür.

بيده :

صالح

دستاری³⁷

³⁶ Müellif, aşırı yaşlılığın verdiği dikkat dağınıklığı nedeniyle شجاعتلو “şecâ‘atlü” kelimesini، ش “şin” in üç noktasını ج “cim” in altına koyarak سجاعتلو “seçâ‘atlü” şeklinde imlâ etmiştir.

³⁷ TSMA, nr.: E.1143/25.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri ve Birincil Kaynaklar:

TSMA, nr.: E.364/39.

TSMA, nr.: E.1143/25.

VGMA, Defter, nr.: 735/25, s. 53.

‘Abdülbâkî ‘Abdî Efendi. *‘Abdî Tārîhi: Tārîh-i Sulţān Maḥmūd Ḥān ibn Sulţān Muştafā Ḥān*, Süleymâniye Ktp. Es‘ad Efendi, nr.: 2153.

_____ *‘Abdî Tārîhi: Tārîh-i Sulţān Maḥmūd Ḥān ibn Sulţān Muştafā Ḥān*, Millet Ktp. Ali Emîrî, Tarih, nr.: 409.

Aydiner, M. *Vak‘anivis Subhî Mehmed Efendi: Subhî Tarihi (1730-1744)*, İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

Baykal, B. S. *Destârî Sâlih Tarihi: Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak*, AÜ DTCF Yayınları, Ankara 1962.

Bursalı Mehmed Tâhir Efendi. *‘Oşmānlı Mü‘ellifleri*, III, Matba‘a’-i ‘Âmire, İstanbul 1342.

Hıfzî Mehmed Ağa. *Rüz-nâme*, TSMK, Revan, nr.: 1977/3, vr. 37^b-68^b.

Hıfzî Mehmed Ağa-Selâhaddin Salâhî Efendi. *Rüz-nâme*, İÜ Ktp. TY, nr. 2518, vr. 2^b-198^b.

Köprülü-zâde Hâfız Ahmed Paşa. *Rüz-nâme*, Diyarbakır Ziya Gökâlp Yazma Eserler Ktp. nr. 479/1.

Küçük Çelebi-zâde İsmâil ‘Âsım. *Tārîhçe’-i ‘Âşım*, Belgrade Svetozar Marković Library, T Pco., nr.: 327/7, vr. 75b-85b.

Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i ‘Oşmānî*, III, Matba‘a’-i ‘Âmire, İstanbul 1311.

Müstakîm-zâde Süleymân Sa‘deddîn, *Devḫatü’l-Meşâyih*, tıpkıbasım, nşr.: Ziya Kazıcı, İstanbul 1978.

Selâhaddin Salâhî Efendi. *Destârî Şâlih Tārîhi: Vak‘a’-i ‘İbret-nümâ*, Millet Ktp. Ali Emîrî, Tarih, nr.: 451.

_____ *Destârî Şâlih Tārîhi: Vak‘a’-i ‘İbret-nümâ*, Süleymâniye Ktp. Reşid Efendi, nr.: 621.

_____ *Destârî Şâlih Tārîhi: Vak‘a’-i ‘İbret-nümâ*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Ktp. Şevket Rado, nr.: 231.

Subhî Mehmed Efendi. *Tārîh-i Şubhî*, Dârü’t-Tıba‘atü’l-‘Âmire, İstanbul 1198.

Şem‘dânî-zâde Fındıklı’lı Süleyman Efendi, *Mür’î’t-Tevārîh*, Bayezid Devlet Ktp., nr.: 5144.

Şem‘dânî-zâde Süleyman Efendi, *Şem‘dânî-zâde Süleyman Efendi Tarihi (Mür‘î‘t-
Tevārîh)*, I, nşr.: Münir Aktepe, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.

Unat, F. R. *1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser: Abdi Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1943.

Makaleler ve Araştırmalar:

Altuntaş, Z. “Kevâkibizâdeler: Osmanlılarda Bir Ulema Ailesi”, *Bilim Sanat Vakfı
XIX. Öğrenci Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul (8-9 Şubat 2008), s. 92-112.

İpşirli, M. “Paşmakçızâde Abdullah Efendi”, *DİA*, XXXIV, s. 185.

Sarıcaoğlu, F. “Rûznâme”, *DİA*, XXXV, s. 278-281.

Yılmaz, H. “1730 Patrona İsyânı ile İlgili Kısa Kroniklerden *Rûz-nâme* Yazarı
‘Ahmed’ Kimdir?”, *SKAD/JSCS*, II, Sakarya 2015, s. 103-126.

Yılmaz, H. “Patrona Vak‘ası Hakkında Yazılmış Kısa Kronikler ve Devrin
Vak‘anüvisi Küçük Çelebi-zâde ‘Âsım’ın ‘Tārîhçe’si”, *Doğu Batı Düşünce
Dergisi*, XXI/85 (Mayıs-Haziran-Temmuz 2018), s. 178-216.